

**ЗАШТИТА И СПАСУВАЊЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО -
ОДГОВОРНОСТ НА ПОВЕЌЕ ЗАКОНСКИ СУБЈЕКТИ**

Апстракт. Република Македонија е земја која располага со големо и ретко културно наследство кое било создавано низ вековите. Според тоа, таа со право се нарекува музеј на културата и историјата. Овој труд претставува обид преку една кратка анализа на домашните и на меѓународните правни акти да се посочат правата и обврските на субјектите за заштитата на културното наследство. Заштитата се наметнува како врвен приоритет, па токму затоа се укажува на недостатоците и мерките кои треба да се преземат за да се зачува сопственото културно богатство за нас и за човештвото во целина.

Клучни зборови: културно наследство, правни акти, заштита.

Темата заштита и спасување на културното наследство - одговорност на повеќе законски субјекти со посебен акцент кон заштита и спасување од природни непогоди и воени конфликти не е нешто ново, непознато или недискутирано, но сепак и понатаму ништо не е преземено во интерес на чекор понапред во поефикасен систем за заштита на културното наследство. Текстот се состои од три дела: првиот дел се однесува на значењето на културното наследство - поттик за негова заштита и спасување од природни непогоди и воени конфликти; вториот дел ги опфаќа законските основи кои ја регулираат заштитата на културното наследство и третиот дел или мотивацијата за пишување на текстот ја анализира грижата (или негрижата), односно односот на законските субјекти кон заштита на културното наследство.

Значење на културното наследство и потреба од негова заштита и спасување

Најнапред што е културно наследство? Културното наследство е голема ризница кое ја граделе илјадници поколенија пред нас – нивните мисли, нивните дела, нивните достигнувања. Тоа е дел од нас – дел од она што сме, наш идентитет и наше наследство. Културно наследство, според неговата законска дефиниција, е севкупност на материјалните (движни и недвижни) и нематеријалните (духовните) добра создавани низ вековите од страна на безброј генерации кои сведочат за постоењето, опстојувањето и животот на еден народ, неговата историја, култура, етнологија, економија, архитектура и сл.

Културното наследство спаѓа во групата најраспространети универзални општествени и културни вредности и како такво не е само најзначаен резервоар на општествените и културните вредности туку и најсигурен ориентир во сферата на вредностите, вредносните ориентации и системите на вредности, односно најмногу учествува во градењето и обликувањето на современите и идните социо-културни вредности, организацијата и хиерархијата на системот на вредностите и детерминирањето на вредносните ориентации, преференции и ставови на современиот човек (Герасимоски, 2010: 85). Според тоа, културното наследство е основа за иден развој на секоја територија, нација, етнос.

Република Македонија е земја која изобилува со културно наследство. Ова богатство е од исклучителна важност и една од вредностите врз чии основи е изграден и се одржува културниот идентитет на македонските граѓани. Поради тоа, заштитата на културното наследство неминовно се наметнува како национален интерес на Република Македонија. Преносувањето на културното наследство на идните генерации е загрозувано со закани на времето, кражбите, недозволеното тргување, природните непогоди, воени конфликти и друго. Од таа причина, заштитата и чувањето на културното богатство за идните поколенија бара етички императиви во поддршка на низа нормативни инструменти, зајакнати со принцип на колективна одговорност на сите субјекти во државата. Соодветниот и правилен однос кон културното наследство им послужил на многу општества и култури да се издигнат и станат проминентни во светската културна историја. Во оваа смисла, Република Македонија, може да се вброи во групата на оние општества кои вековно покажувале позитивен однос кон културното наследство како вредност.

Нормативно-правна рамка за заштита и спасување на културното наследство

Правни пишани процедури за заштита на културното наследство почнале да се применуваат уште во втората половина од XIX век, се разбира, на почетокот во поразвиените држави, а подоцна и кај останатите. Во овој дел преку кратка анализа на правните акти од домашното законодавство и меѓународното хуманитарно право во делот на заштитата на културното наследство ќе се идентификуваат основните мерки што Република Македонија треба да ги примени заради ефикасна заштита на културното наследство во мир и за време на вооружен судир. Основна правна рамка преку која е регулирана заштитата и користењето на културното наследство е Уставот на Република Македонија од 1991 година, каде, во член 56 е утврдено дека предметите и објектите од особено културно и историско значење определени со закон се добра од општ интерес за Републиката и уживаат посебна заштита. Уставот на Република Македонија упатува на посебен закон кој ќе ја регулира оваа материја - Законот за заштита на културното наследство (ЗЗКН) усвоен 2004 година, кој во член 2 го дефинира поимот културно наследство како материјални и нематеријални добра коишто, како израз или сведоштво на човековото творештво во минатото и сегашноста или како заеднички дела на човекот и природата, поради своите археолошки, етнолошки, историски, уметнички, социјални и други научни или културни вредности, својства, содржини или функции, имаат културно и историско значење и заради нивната заштита и користење се наоѓаат под соодветен законски режим. Заштитата на културното наследство во случај на вооружен судир и природни непогоди е во согласност и со Законот за заштита и спасување од 2004, Законот за управување со кризи од 2005 и Законот за одбрана од 2001 година. Во насока на ефикасно спроведување на законите, донесени се и најголемиот дел од подзаконските акти предвидени со овие закони, и беа изготвени и донесени и одреден број на правилници, уредби и сл. Покрај домашното законодавство во доменот на заштитата на културното наследство постојат и меѓународни закони од меѓународното хуманитарно право - Хашката конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир од 1954 година. Оваа конвенција е поддржана и со меѓународно-правните инструменти коишто Република Македонија како држава треба да ги преземе заради ефикасна заштита на културното наследство за време на вооружен судир. Само по себе се наметнува прашањето: Кој е должен и одговорен за заштита на културното наследство? Во членот 7 од ЗЗКН е наведено дека остварувањето на заштитата на културното наследство е должност и одговорност првенствено на државата и нејзините органи и јавни служби, единиците на локалната самоуправа и нивните органи и јавни

служби, правни и физички лица определени за вршење работи на заштитата на културното наследство во согласност со овој закон, сопствениците и другите иматели на културното наследство и на крајот грижата за културното наследство и неговото почитување е должност на секој граѓанин. Со одделот осум од овој закон е уредена заштитата на културното наследство во случај на вооружен судир и природни непогоди. Така, со член 106 од Законот се утврдува дека заради олеснување на идентификацијата на недвижните и движните добра кои уживаат имунитет на општа заштита во случај на вооружен судир во согласност со ратификуваните меѓународни договори, Управата за заштита на културното наследство води Национален инвентар за заштитени добра. Потоа во член 107 од овој закон органите и јавните установи за заштита, како и имателите на заштитените добра, се должни да преземат неопходни подготвителни мерки за заштита на културното наследство од предвидливи последици на вооружен судир и природни непогоди. Со овој закон, меѓу другото, се дефинирани поимите релевантни за заштита на културното наследство и се уредени видовите, категориите, начините на ставање под заштита, инструментите и мерките за заштита на културното наследство.

Културното наследство на територијата на Република Македонија отсекогаш било предмет на сериозни безбедносни ризици, закани, загрозувања и уништувања од човечки фактор, природните непогоди и вооружените конфликти. Сведоци сме на бројни вонредни состојби предизвикани од природни непогоди или човечки фактори кои секојдневно уништуваат многу човечки животи и на различни начини ја оштетуваат или деградираат животната средина, предизвикувајќи голема материјална штета и губиток на културното богатство. Како пример, во овој текст посебно место треба да заслужи манастирот Св. Јован Бигорски кој беше опожарен во 2009 година заради негрижа на надлежните институции. Конфликтот во 2001 ја покажа и другата димензија која се отсликува за време на војни и воени состојби, што, за жал, ни се случи и на нас кога беше минирана и до темел срушена манастирската црква Св. Атанасиј во с. Лешок, Тетовско, која датира од XVII век и 2001 година со терористичките напади беа загрозени или уништени православни верски храмови: црквата Св. Никола, црквата Св. Атанасиј, Лешочки манастир, Тетовско, Тетовското Кале, манастирската црква Св. Богородица, с. Матејче и црквата Св. Јован, Кумановско. Ризик од катастрофа постои во секое општество, а нивната појава во еден регион може да предизвика штета во некој друг регион и обратно. Регионот на југоисточна Европа, односно Балканот е сè повеќе загрозен од глобалните климатски промени, кои се предизвикани од разни видови на природни опасности (поплави, суши, екстремно високи температури, земјотреси, лизгање на земјиштето, силни ветрови итн.), техничко технолошки несреќи, дејства на опасни материи и вооружени

конфликти. Комбинација на наведените фактори укажува дека културното наследство би било изложено на најразлични облици на загрозување и бара сеопфатна стратегија за заштита и спасување во вонредни околности која опфаќа систем на превенција, ублажување, заштита и спасување и обнова. Катастрофите се предизвик кој покажува кога, колку и на кој начин општеството е подготвено да реагира.

Заштита на културното наследство – превентивни мерки

За развивање свест за заштита на културното наследство законодавецот предвидува обврска за субјектите за заштита на културното наследство. Органите и јавните служби на државата, органи на ниво на локалната самоуправа, правните и физичките лица, сопствениците и други јавните установи во областа на воспитанието, образованието, науката, културата и информирањето во своите програми и планови за работа да предвидат содржини за стекнување на знаење за вредноста и значењето на културното наследство, опасностите на кои тоа е изложено, потребата од негово чување и создавање на правилен активен однос кон културното наследство. Без разлика на степенот на загрозеност (во согласност со Законот - незагрозено и загрозено или културно наследство во опасност), заштитата треба да биде постојан интерес и задача на државата и органите задолжени за директна заштита на културното наследство. Во потесното сфаќање заштитата на културното наследство се однесува на непосредната примена на соодветните активности и мерки (физичко-технички, административни, превентивни), кои се однесуваат на заштитата на конкретна културна вредност или добро кое е заштитено со закон и кое ужива посебен правен режим на заштита со позитивните законски прописи од оваа област, според Законот за заштита на културното наследство. Мерките и активностите кои ги презема државата за заштита на своето културно наследство варираат кај секоја држава поодделно, а се разликуваат според повеќе фактори: богатството на културното наследство, богатството на државата, загрозеноста, системот на заштита, вклученоста на голем број субјекти во заштитата и свеста за значењето на културното наследство кај населението.

Системот на заштита и спасување на културното наследство содржи програмирање, планирање, организирање, оспособување, координација, остварување надзор и финансирање мерки и активности за заштита и спасување од природните непогоди и други несреќи како и вооружени конфликти. Основни задачи на системот за заштита и спасување опфаќаат: откривање, следење и истражување на опасностите од природни непогоди и други несреќи, набљудување, известување, алармирање и информирање на

јавноста за можните опасности и давање упатства за заштита и спасување и помош.

Во Република Македонија субјектите за заштитата на културното наследство, имаат права, должности и одговорности да преземат неопходни подготвителни мерки за заштита на културното наследство од предвидливи последици на вооружени судири и природни непогоди. Неопходните подготвителни мерки за заштита на културното наследство во случај на вооружен судир и природни непогоди се преземаат во согласност со прописите и документите за заштита од домашното законодавство и Хашката конвенција. Подготвителни мерки се состојат од обезбедување документација за заштитените добра и нејзино чување на сигурни места, подготовка за евакуација на заштитените добра, планирање на итни мерки за заштита од пожар и рушење, набавка на опрема за соодветна заштита, определување на персонал за заштита, стручни и оперативни тимови, планирање на безбедносни мерки во случај на вооружен судир и природни непогоди. Субјектите се должни за време на мир да ги преземат сите неопходни и соодветни мерки за ефикасна заштита на културното наследство за време на вооружен судир. Дали навистина се применуваат законските мерки во практиката за заштита на културното наследство од природни непогоди и вооружени конфликти? Катастрофите во одредени состојби можат и да се избегнат. Постои начин да се намалат ризиците и да се ограничат последиците на катастрофата, како и да се зголеми отпорноста на општеството од катастрофи. Оттука се поставува и прашањето: Дали Република Македонија е подготвена да пристапи на ефективно намалување на ризикот од катастрофите и дали сегашното ниво на организираност и оспособеност на интегрираниот систем на заштита и спасување значително заостанува зад проценетите потреби и објективни можности со кои државата располага? Во спроведените анализи и досегашни искуства, кои опфаќаат област на вонредни состојби и приказ на состојби на природни непогоди и други опасности може да се препознае недостаток од ефикасен постоечки систем за заштита и спасување на културното наследство. Еден од најважните аспекти на заштита и чување на материјалните и нематеријални добра е потребата за повисоко ниво на свесност за заштита на културното наследство. Потоа, институционално-организационен недостаток, непостоење услови за доследна примена на прописите, несоодветна организација и спроведување на превентивни мерки, несоодветна едукација, стручна квалификуваност и технолошка дисциплина на расположливи кадри, неподготвеност и ниско ниво на капацитет на локалната самоуправа, неразвиена култура за превенција, сеопфатен систем на сигурност на културните објекти и локалитети, современи методи на техничка заштита, непостоење на соодветни мапи на ризик, застарена опрема, недоволно средства и возила на служби за брзо

реагирање во вонредни околности, незадоволувачко ниво на сообраќајна и друга инфраструктура, невостановен систем 112. Посебно би ги истакнала: несоодветно финансирање во превенција и одржување на системот на заштита и спасување, недоволна соработка и координација меѓу субјектите во системот на заштита и спасување на културното наследство во постојани и вонредни околности и, секако, недоволна соработка со НВО, приватниот сектор и меѓународните субјекти. Предупредувајќи на сите зачестени природни промени, а со тоа и на сите природни и човечки катастрофи, мора да нагласиме како Р. Македонија на ова поле направила многу, но природата и вонредните околности ни сигнализираат како мораме уште поспремно да се соочиме со нејзините предизвици и да пронајдеме нови решенија за да се оствари општо ниво на сигурност, смалување на ранливоста и да се зголеми отпорноста на заштита на културното богатство.

Од преходно изнесеното може да заклучиме дека е очигледна потребата од поефикасни превентивни мерки и активности, како и соработка меѓу институциите на државата кои се задолжени за грижата за македонското културно наследство. Во основа, економската моќ на државата ги диктира и активностите на државните институции во преземањето превентивни мерки и активности за заштита на културното наследство. Најпрво треба да се подигне свеста за значењето на културното наследство, да се организираат обуки за субјектите, размена на искуства меѓу домашните и странските субјекти, укажување на најдобрата практика за заштита, развивање соседски програми, интегриран систем на управување, раководење и контрола во областа на вонредните состојби. Понатаму, јакнење на капацитетите преку зголемена обученост на ангажираните, како за реагирање во вонредни околности така и за дефинирање и примена на превентивните мерки, мерки за ублажување на последиците, мерки за обнова и санирање на последиците од вонредните состојби. Сите погоре наведени мерки треба да се спроведуваат преку предавања, курсеви, тренинзи и систем на обуки преку кои треба да прошират и усовршат стекнатите знаења за да се подобри креирањето планови и програми за натамошна примена на мерките за заштита на културното наследство. Една од главните активности е и меѓународна обука за прва помош за културното богатство во кризни времиња. Овој практичен тренинг е значаен за заштита на културното наследство во текот на сложени итни ситуации предизвикани од човечка рака или природни катастрофи. Системот на техничка заштита треба да го задоволи најголемиот сигурносен стандард, следејќи го технолошкиот напредок во сите сегменти и да ги задоволи светските норми. Инфраструктурните, информациските и технолошки системи треба да се унапредат по стандардите на Европската Унија. Воведувањето на универзалниот бројот 112 за итни повици ќе обезбеди кординирана, брза и ефикасна интервенција за помош во вонредни состојби и катастрофи. Исто

така, поттикнување на невладините, непрофитни организации и граѓани на образување за постапување пред, во тек и по вонредните состојби. Треба да се нагласи дека една од важните препреки за реализација на примена на современи мерки за заштита и спасување е недостатокот на финансиски средства. Според тоа, мора да постојат и закони за поттикнување на приватниот сектор како за да се стимулира вложувањето во проекти за заштита на културното наследство.

Заклучок

Спроведувањето на домашното законодавство и меѓународното хуманитарно право во делот на заштитата на културното наследство подразбира преземање заедничка стратегија за заштитата на културното наследство. Развивање свест за значењето на културното наследство, воспоставување активна и ефикасна рамка на соработка и координација меѓу субјектите, зголмување на одговорноста при имплементацијата на современите мерки и методи за заштита и обезбедување потребни финансиски средства за да се постигне развиен, сеопфатен, ефикасен и ефективен систем за заштита. Преку таков систем би се постигнало намалување на ризикот и последиците од природни непогоди и други несреќи, како и вооружени конфликти кои претставуваат сериозна закана за културното наследство.

Користена литература

1. Спасески Ј., *Вреднување на превенцијата во заштита на културното наследство*, Годишник на Факултетот за безбедност, Скопје, 2007, 11-16.
2. Герасимоски С., *Социолошки аспекти на заштита на културното наследство во Република Македонија*, Зборник на трудови, Скопје, 2010, 82-91.
3. Македонски национален комитет за споменици и места – ИКОМОС, *Темелни акти на УНЕСКО за заштита на културното наследство*, Скопје, 2006.
4. Ристов., *Инструменти за заштита на културното наследство*, Прин Поинт, Скопје, 2008.

Законска легислатива

1. Устав на Република Македонија „Службен весник на РМ“ бр. 52/91.

2. Закон за заштита на културното наследство („Службен весник на РМ“ 20/04, 71/04, 115/07, 18/11, 148/11, 23/13, 137/13, 164/13, 38/14, 44/14 и 199/14).
3. Уредба за посебните мерки на заштита на културното наследство во воена и вонредна состојба (Службен весник на РМ бр. 56/08)
4. Хашка конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир од 1954 година.

Веб-локации

<http://uzkn.gov.mk/>

<http://www.macedrr.gov.mk/>

<http://cor.europa.eu/en/activities/arlem/Documents/report-on-cultural-heritage/BS.pdf>